

Velmi si vážím pozvání na vaše diskusní setkání. Považuji za skvělé, že se věřící a církve samotná začali tak živě, jak se to děje u vás, zajímat o problematiku současného umění a jeho vztahu s vírou. Myslím, je důležité pokusit se posbírat střípky bývalého nerozlučného vztahu, pojmenovávat to, v čem fungoval a nefungoval, posunout se ve vzájemném dialogu a nastavit východiska pro pokračování partnerství.

Ráda bych se s vámi podělila o svůj pohled na téma (současné) obrazy a jejich místo (role) v modlitbě. Berte to prosím jako pokus, který může obsahovat podněty, které mohou vámi vznesené otázky a témata pomoci posunout dál.. Můj přístup je vzhledem historičky umění a kurátorky, která už dvacet let pracuje v Arcidiecézním muzeu Olomouc se starým i současným uměním zpravidla křesťanského charakteru a snaží se zprostředkovávat lidem nejenom historickou hodnotu a formální krásu uměleckých děl, ale představovat a předávat jim křesťanské duchovní hodnoty, které výtvarná díla reprezentují.

Pokud jde tedy o obrazy, před kterými je možné se modlit, tak se nebudu vyjadřovat ke kategorii kultovních a milostných obrazů, které bývaly a dodnes jsou primárně určeny k uctívání, k modlitbě a ke kontemplaci, nejsou to ale obrazy jako takové, jsou vnímány jako duchovní realita. Individuální tvůrčí umělecký přístup v nich proto ustupuje do pozadí. Přednostně se s nimi počítalo v provozování živého chrámového kultu a i mimo svatyni kolem sebe vytváří jakoby posvátný prostor, odlišný od okolí. Tato díla patří spíše k ranému křesťanství, románskému umění a rané gotice a později se objevují ve formě milostného obrazu, který je i přesto, že může mít nevelkou uměleckou hodnotu, nasycen duchovními, resp. náboženskými kvalitami.

Ráda bych se vyjádřila spíše k současnému stavu, možnostem a dalšímu vývoji toho typu umění, které se na Západě začalo častěji objevovat až v období vrcholné gotiky a renesance a trvá dodnes – k uměleckému projevu, který nezobrazuje svatou skutečnost samu o sobě, ale viděnou a prožívanou člověkem, který ji zprostředkovává svým vlastním uměleckým jazykem. Tato díla ze své podstaty nejsou určena primárně k modlitbě a kontemplaci, ale tuto možnost nabízí, k člověku promlouvají jeho vlastním jazykem a pomáhají mu osvětlovat vlastní nitro. Nemusí být vázána čistě na sakrální prostor, svou intimní lidskou výpovědí o

náboženských tématech fungují kdekoliv. Jejich obsahem je samozřejmě také zobrazování Krista, Panny Marie a dalších křesťanských postav a příběhů, ale forma zobrazení je do jisté míry svobodná, související s osobními stylovými preferencemi a uměleckými kvalitami toho kterého tvůrce. Samotní umělci vytvářeli a vytvářejí celý rozsáhlý soubor typů zobrazení křesťanských námětů, které se různě obměňovaly, přetvářely, vyvíjely a často také opakovaly. Každopádně ale ústřední roli ve všech těchto uměleckých výpovědích logicky hrála lidská figura a příběh. V křesťanství je na rozdíl od dalších dvou monoteistických abrahámovských náboženství Bůh tělesný, je vtěleným slovem a od počátku se také v této tělesnosti zobrazuje. Sv. Jan z Damašku (asi kolem 675 až 749 nebo 754) ve své *První řeči na obranu obrazů* napsal: „*Kdysi se Bůh – netělesný a nepopsatelný – vůbec nezobrazoval. Ale nyní, když se Bůh zjevil v těle a žil mezi lidmi, zobrazují to, co je na Bohu viditelné. Neklaním se materii, ale Tvůrci materie, který se pro mne stal materií, rozhodl se přebývat v materii a skrze materii uskutečnil mou spásu.*“

Tato slova byla pronesena v reakci na prvotní projevy ikonoklasmu ve východní církvi za byzantského císaře Lva III. (vládl 717-741), kdy vypukl spor o uctívání ikon. Jan z Damašku tehdy napsal na obranu obrazů dokonce tři traktáty, v nichž užívání svatých obrazů v křesťanském kultu proti císařskému zákazu obhajoval.

Ikonoklasmus se v historii v různých podobách vrací, nejdříve už v 9. století za císaře Michaela II. a pak znovu na prahu novověku jako průvodní jev husitských bouří nebo nedlouho poté jako jeden z nejtypičtějších znaků protestantské reformace. Obrazoborectví namířené proti duchovnímu, resp. náboženskému umění, ostatně pravidelně provázelo i velké společenské převraty.

Pohled historika umění na roli obrazu v náboženském životě a na eventuální sváry kolem jeho (ne-)přípustnosti či přímo škodlivosti nebo naopak kolem jeho pozitivní, podněcující, inspirativní, a dokonce inspirované roli, bude vždy rámován uvedenými historickými ději a zvraty. A zdá se, že ani církve sama si nebývá vždy a není ani dnes zcela jistá, jaký postoj k výtvarnému umění ve vztahu k víře zaujmout.

Především vinou nejrůznějších historických změn se dnes řada děl církevní provenience ocitá na půdě sbírkových institucí, které se stávají jakýmsi novodobými chrámy umění. V tomto kontextu panuje nikoli ojedinělý názor, že dílo

vytržené z původních vztahů ztrácí svou působnost, a dokonce bývá označováno za mrtvé. S něčím takovým rozhodně nelze souhlasit. Moje zkušenost je, že díla starého sakrálního umění k lidem stále promlouvají, svou humánní recepcí náboženských témat oslovují každého, kdo se chce dívat, či dokonce umí vidět. Na druhé straně i hodnotná umělecká díla v chrámech dosud stále existující mnohdy zůstávají nepovšimnuta, nevyužita, bez zapojení do života farnosti a liturgické praxe. A nemám v tomto případě na mysli pouze zjednodušenou katechetickou „využitelnost“ uměleckých děl, ale pastoraci uměním. Umělecké dílo k tomu vybízí jak v kontextu muzejní expozice, tak – a ještě mnohem více tehdy, kdy je zasazeno do autentické atmosféry kostela.

Hodně se dnes uvažuje o tom, že tradiční výrazové formy sakrálního umění jsou překonané, přežité, a že by se měl hledat nový umělecký jazyk, nový výraz, nové formy. Někteří se domnívají, že cesta vede přes minimalismus, přes vizuální ticho, vyprázdňení a očištění, ve větším zapojení abstrakce, struktury architektury, světla, symbolu. Myslím si, že omezené výtvarné prostředky by ale neměly být jedinou cestou, a že ani nemohou být řešením, které přijmou všichni společně a bezvýhradně. Obávám se, že abstraktní symbol, na dřevě oprostěný od figurativnosti a narace, nikdy nemůže přinést a dál reprezentovat plnost křesťanského poselství. Jak bylo řečeno na začátku v parafrázi na text sv. Jana z Damašku, je křesťanství náboženstvím pozemského vtělení, Kristus má za sebou zkušenost fyzického těla, a právě jeho tělo a příběh a příběh celé církve by měly zůstat jedním z prostředků, jakým lze zprostředkovat a znázornit náboženskou zkušenost. Narativní moc umění je totiž ničím nenahraditelným prostředkem, který dokáže skutečně plně, živě a účinně proměňovat lidské nitro. V příběhu se člověk stává přímým účastníkem děje, což je proměňující proces, a když se potom z příběhu vynoří, vnímá svět kolem sebe jinými očima. Obohatí to jeho vztah k Bohu. Současní umělci by se proto neměli vyjadřovat pouze v hranicích daných tradičními ikonografickými motivy, které jsou omezující a do jisté míry vyčerpané. Měli by vystoupit z tohoto rámce, který je často jen formální a předávat uměleckou výpověď svým vlastním jazykem a uměleckými prostředky a třeba i s vědomými výtvarnými citacemi odkazujícími ke starému nebo i lidovému umění.

Aktualizace náboženských témat je ovšem dějem, který kontinuálně probíhá v celé historii západního křesťanského umění. Těžko z našeho dnešního pohledu dokážeme posoudit a prožít, jak novátorsky, aktuálně a třeba i buřičsky působila v minulosti některá nově vzniklá sakrální díla na své současníky. Až s osvícenstvím, klasicismem a následujícími historizujícími styly 19. století došlo k utlumení originálních tvůrčích přístupů. Pod převládajícím vlivem myšlenkově sterilního katolického uměleckého průmyslu, se figurální zobrazování značně vyprázdnilo a strnulo. Z živých postav a příběhů církve se staly neživé a falešné povrchní dekorace, rozměňující umělecký jazyk předchozích staletí, tedy kýč v pravém smyslu toho slova. Církev začala stav sakrálního umění vážně řešit až po polovině 20. století a postkomunistických zemí se tento vývoj logicky dotkl ještě později. Přesto třeba v Čechách a na Moravě v této době církevního útlaku vznikly mimořádně silné a kvalitní umělecké realizace. I když vznikaly izolovaně od hlavních proudů světového umění a navzdory nepřejícím dobovým podmínkám, zůstávají dodnes nesmírně autentické a s překvapivou bezprostředností reagují na okolní vývoj. Někteří z vás mohli řadu z těchto děl vidět na nedávné výstavě v MUO *Posvátné umění v nesvaté době*, kterou připravili kurátoři Ivo Binder a Šárka Belšíková.

I díky vyznění této výstavy, která se těšila ohromnému zájmu veřejnosti, si troufnu konstatovat, že figura a příběh jsou a měly by zůstat v sakrálním křesťanském umění živé, protože jednoduše nejsou ničím nahraditelné.

Svůj úvodní příspěvek bych ráda skončila optimistickým citátem českého teologa Josefa Bohumila Součka z jeho studie *Slovo Boží a tvořící člověk* z roku 1982: „*Lidská tvorba, ať náboženská či nenáboženská, může ukazovat buď k Bohu, nebo k modle. Umělec není romantik, pro kterého neplatí žádné hranice. Naopak: Je to člověk stojící ustavičně před Božím soudem a vyzývaný ke stálému obracení myslí k Pravdě. Proto je tu namíste svatá zdrženlivost. Umělec může spatřit leda okraj Otcova roucha, možná však i úsměv jeho tváře. Umělec spolu s tím, kdo je jeho dílem vpravdě dojat, mohou s bází a třesením, ale i jakousi jarou radostí pocítit záblesk Boží slávy.*“

Mgr. Gabriela Elbelová
22. 5. 2023